

Teksty Drugie 2003, 1, s. 128-130

Wyjść z labiryntu

Joanna Partyka

Wyjść z labiryntu

Kresowy polski hrabia, piszący po francusku, umieszcza główną akcję swej obszernej powieści w Hiszpanii. Choć interesują się nim i jego dziełem polscy, francuscy i hiszpańscy literaturoznawcy i historycy, do dziś i on, i jego powieść stanowią swego rodzaju zagadkę i, co się z tym w sposób oczywisty wiąże, badawcze wyzwanie. Ostatnio podjął je hiszpański krytyk Antonio Dominguez Leiva. *El laberinto imaginario de Jan Potocki*¹ jest pierwszym w języku hiszpańskim tak obszernym studium poświęconym Potockiemu.

Autor, romanista, komparatysta o wyraźnych zainteresowaniach antropologiczno-kulturowych, uważa *Rękopis znaleziony w Saragossie*, ten „filozoficzny karnawał tematów i idei”, to „polifoniczne dzieło, otwarte na różne poziomy analizy socjologicznej, filozoficznej, estetycznej, dzieło z pogranicza epok, ilustrujące kryzys myśli oświecanej”, za jedno z najważniejszych osiągnięć światowego powieściopisarstwa. Zafascynowany jest dziełem i jego autorem: „niezmordowanym podróżnikiem, wszechstronnym i niespokojnym pisarzem, libertyńskim rewolucjonistą i rozczarowanym encyklopedystą, bliskim Ideologom i bliskim szaleństwu; nomadą bez ojczyzny, nieznany i nie zrozumiany, polskim hrabią Janem Potockim”.

Autora interesują relacje pomiędzy literaturą a światem wyobrażeń, mentalnością i obyczajami. Zaczyna od analizy języka, jego determinacji historycznych i literackich, kończy na próbie rekonstrukcji *imaginariium* Potockiego. Konsekwentnie poszukuje wszelkich powiązań powieści z kulturą, sztuką, myślą epoki przelomu oświeceniowo-romantycznego. Przeprowadza dokładną analizę świata fikcji literackiej u Potockiego, analizę stylu i struktury narracyjnej dzieła. Wiele miejsca poświęca kategoriom czasu i przestrzeni w powieści. Labiryntowi czaso-

^{1/} Antonio Dominguez Leiva *El laberinto imaginario de Jan Potocki „Manuscrito encontrado en Zaragoza” (Estudio critico)*, Madrid 2000.

Partyka Wyjść z labiryntu

wemu dzieła, powiązanemu ze strukturą narracyjną, przygląda się z antropologicznego punktu widzenia. Stawia tezę, że gwałtowne zwroty czasowo-przestrzenne skłaniają czytelnika do innego odczytania Historii Uniwersalnej zawartej pomiędzy wiekiem XIII p.n.e. a rokiem 1808.

Leiva wyraźnie zafascynowany jest ową „labiryntowością” dzieła Potockiego, polifonią narracyjną wymuszającą na czytelniku zachowanie ciągłej uwagi, ciągłego powracania do przeczytanych już fragmentów po to, by dokładnie zrozumieć konstrukcję całości. Labiryntową przestrzeń powieści analizuje w jej wymiarze historycznym, w związku z okultystycznymi i kabalistycznymi tendencjami epoki. Stara się prześledzić, jak przestrzeń kartezjańska zmienia się u Potockiego w przestrzeń labiryntu. Podejmując z kolei próbę rekonstrukcji czasu narracyjnego powieści, wyróżnia fakty powieściowe i fakty historyczne. Zabawy Potockiego z czasem nasuwają mu analogie z techniką kontrapunktu w muzyce Haydna i Mozarta i ze współczesną powieścią.

Analiza historyczno-kulturowa osnuta jest wokół trzech osi tematycznych: zbrodni, seksu i świata nadprzyrodzonego. Zdaniem hiszpańskiego krytyka wątki te obsesyjnie powtarzają się w literaturze i kulturze epoki kryzysu oświeceniowego. Świat zbrodni powiązany jest ze światem sekretnych stowarzyszeń, światem rozbójników, włóczęgów i odszczepieńców religijnych; świat erotyki to przede wszystkim inicjacje seksualne bohaterów ukazane w świetle kryzysu końca wieku (na uwagę zasługuje fakt, że autor stosuje tu metodologię wypracowaną przez badaczy *gender studies*); wątek świata ponadmysłowego cechuje estetyka ironii i intertekstualnej fantastyki, która, zdaniem badacza, ma służyć między innymi przewycięzeniu owego kryzysu końca wieku.

Teatralność powieści Potockiego ma, według Leivy, swe uzasadnienie ideologiczne, nie tylko estetyczne. Potocki nadał swemu dziełu formę gigantycznego przedstawienia rokokowego – w którym pojawiają się pustelnie, szubienice, zamki znikające jak fatamorgana, podziemia, piękne hurysy, dzicy Indianie, aktorzy przebrani za duchy – po to, by choć na chwilę odwrócić uwagę czytelnika od niepokojących wydarzeń końca wieku. Potocki proponuje swemu czytelnikowi ucieczkę, realizację fantazji eskapistycznych, nostalgiczny powrót do teatralnej, świątecznej atmosfery rokoka.

Hiszpańskiego krytyka zainteresował fakt, że Potocki charakteryzuje w Rękopisie Hiszpanię poprzez zamieszkujące ją grupy etniczne i ludzi marginesu społecznego. „*Pamiętnik znaleziony w Saragossie* – pisze autor studium – oferuje wizerunek dziejów Hiszpanii zupełnie niezwykły, choć ignorowany do tej pory zarówno przez hiszpańskich krytyków literackich, jak i hiszpańskich historyków”.

Hiszpania Potockiego, ożywiona przez podróże i osobiste kontakty autora z wybitnymi Hiszpanami owych czasów, a także przez jego encyklopedyczne i etnologiczne zainteresowania dziejami i kulturą społeczeństw, jest krajem o wiele bardziej skomplikowanym i bardziej interesującym niż Hiszpania Oświeconych i Romantyków – zauważa badacz.

Roztrząsania i rozbiory

Leiva stawia tezę, że jedną z podstawowych cech światopoglądu Potockiego jest, charakterystyczna dla każdego „zagubionego pokolenia”, idea głębokiego rozczarowania – wynik konfliktu pomiędzy subiektywizmem jednostki i światem. Ta mieszanina melancholii i sceptycyzmu, związana z końcem wieku, rozprzestrzenia się jak wirus, zostawiając swoje ślady w całym dziele Potockiego.

Zdaniem Leivy autor *Rękopisu* tak dobrał postacie do swej powieści, by zaprezentować przy ich pomocy dynamikę przepływu idei, by ukazać myśl w ruchu, by uchwycić wielość i różnorodność zjawisk, postaw i działań.

Hiszpański krytyk dobrze orientuje się w stanie badań nad dziełem Potockiego w Polsce. Przywołuje starsze i nowsze prace podkreślając, że polscy badacze analizując *Rękopis* skupiali się głównie wokół trzech problemów: źródeł i wzorów wykorzystanych przez Potockiego, niezwyklej struktury dzieła i wciąż nie do końca jasnych intencji ideologicznych autora. Wspomina także ekranizację powieści, która do dziś przyciąga młodych Hiszpanów do kin studyjnych.

Autor, romanista, ma jednak tę przewagę nad większością polskich krytyków, że opiera się na kompletnym wydaniu dzieła Potockiego (Radrizzani, Paryż 1989), wydaniu, które zainaugurowało serię światowych konferencji, seminariów, publikacji poświęconych Potockiemu. Leiva ma nadzieję, że wiek XXI uzna wreszcie polskiego pisarza (hiszpański krytyk nie ma żadnych wątpliwości, że polski hrabia jest polskim pisarzem, choć pisał po francusku) za partnera godnego dialogu literackiego i kulturowego.

Studium hiszpańskiego badacza o labiryncie wyobraźni Jana Potockiego skonstruowane jest bardzo przejrzyście. Autor zaopatrzył je w cenne aneksy: w chronologię wydarzeń historycznych i literackich ważnych dla zrozumienia dzieła; w przewodnik po postaciach historycznych występujących w *Rękopisie*, i wreszcie – w obszerny aneks zbierający w jednym miejscu wszystkie informacje na temat pierwszo- i drugoplanowych fikcyjnych bohaterów powieści.

Czy możliwe jest wyjście z labiryntu wyobraźni Potockiego? Wydaje się, że tak. Z książką hiszpańskiego krytyka w rękę.

Joanna PARTYKA